

УДК 328.185-048.66 : 323.212/.213](437.6)

Кабанцева І. А.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СЛОВАЧЧИНИ: КОРУПЦІЯ ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ

Конструктивна роль громадянського суспільства досліджується на прикладі протидії корупції словацькою громадськістю. Звернено увагу на проекти, ініційовані найбільшими антикорупційними організаціями (Transparency International Slovensko, Aliancia Fair-play та ін.). Відзначено стагнацію Словаччини в процесах запобігання усім формам корупції. Констатовано зростання в останні роки топ-корупції. Відзначено три «хвилі» антикорупційної активності акторів словацького громадянського суспільства: 1) лютий-березень 2012 р. (після словацького варіанту «касетного скандалу»); 2) квітень-вересень 2017 р. (протести молоді з вимогами відставки уряду); 3) лютий-березень 2018 р. (зумовлені вбивством журналіста-розслідувача). Наголошено, що активізація протестів у останні роки є формою спротиву словацького громадянського суспільства проти трансформування Словаччини на європейську автократію, підконтрольну олігархату.

Ключові слова: Словаччина, громадянське суспільство корупція, антикорупційний рух.

Корупція нині є проблемою, яка більшою чи меншою мірою характерна усім державам світу. Їй протидіють різноманітними механізмами, зі залученням широкого спектра акторів. Одними із найдієвіших, на нашу думку, є механізми, ініційовані громадянським суспільством. Протести 2017–2018 рр. у країнах Центрально-Східної Європи засвідчують: там, де голос громадянського суспільства відчутний (як у Румунії), влада вимушена проводити реформи та відмовлятися від рішень, які уможливлюють політично-корупційні дії. Натомість, пригноблене державою громадянське суспільство, нерозвинена культура політичного активізму (як в Угорщині) тільки поглиблює корупційне «захоплення» держави.

Словаччина уже кілька років поспіль накопичує протестний потенціал і водночас формує національне громадянське суспільство. Ці процеси увиразнилися в масових акціях протесту на початку 2018 р. Румунське й словацьке громадянське суспільство постають найактивнішими акторами антикорупційної протидії в Центрально-Східній Європі. Проаналізуємо вплив громадянського суспільства Словаччини на державу з вимогою антикорупційних реформ.

У політичній науці напрацьована низка досліджень політичної системи Словаччини. Вони стосуються, найперше, трансформаційних процесів після подій «Осені народів» (В. Білчік, Є. Гайданка, О. Дулеба, Г. Зеленько, Г. Месежніков, О. Стойко, І. Чміль та ін.), історичних аспектів формування словацького громадянського суспільства (І. Боровець, І. Малацай, С. Скриль, І. Ткаченко та ін.). Водночас вплив на прикладі Словаччини неформального конструктивного інституту громадянського суспільства на неформальний деструктивний інститут корупції вивчений недостатньо (А. Мунджіу-Піппіді, А. Поулк).

Перш, ніж перейти до предмета нашого дослідження, вкажемо на особливості словацького громадянського суспільства, адже воно вирізняється на тлі аналогічних інститутів країн Центрально-Східної Європи. На його формування вплинула низка чинників, зокрема:

□ на відміну від багатьох народів Центрально-Східної Європи, словаки в минулому не мали своєї державності чи автономії. Відповідно традиції формування їх як самоусвідомленої нації сформувалися порівняно пізніше;

□ ранні форми громадської активності словаків вбачаємо у словацькому просвітницько-культурному русі (кін. XVIII ст.) [1, с. 140]. Під час «Весни народів» він набув обрисів політичного. Тоді засновуються перші політичні організації (зокрема, Словацька національна рада, 1848 р.), а в кінці XIX ст. утворено перші партії та

задекларовано вимогу національно-політичних прав словаків [3]. Словацький національно-політичний рух, який розвивався до Першої світової війни, вплинув на еволюцію національного громадянського суспільства;

□ події Першої світової війни тимчасово призупинили громадянську активність на словацьких землях. Вона була відновлена після 1918 р. у складі Чехословаччини. У роки Другої світової війни засади демократії та політичного плюралізму були ліквідовані; партії, крім правлячої клерикальної Словацької національної партії, були розпушені;

□ після встановлення у 1948 р. комуністичного прорадянського режиму аж до 1989 р. були значні перешкоди еволюції громадянського суспільства. Спроба лібералізувати режим («Празька весна», 1968 р.) посилила окупаційний тиск. Хоча серед словаків були дисиденти, та їх роль найперше помітна в спілці з чеською демократичною опозицією. Словацький дисидентський рух був слабшим, ніж у Чехії [5, с. 123]. На словацьких землях діяли підконтрольні державі організації, пов'язані не з політикою, а зі спортом, культурою, дозвіллям і под.;

□ у протестах 1989 р. (охопили понад 800 тис. осіб) рушійною силою стали чехи; словаки радше долучилися до них. Демонстрації в словацьких містах видаються не такими потужними, як у чеських. Рушійною силою акцій був «Громадянський форум» на чолі з чеською «Хартією 77» і словацькою організацією «Громадськість проти насильства»;

□ для Словаччини ключовим чинником розвитку громадянського суспільства стали демократичні реформи (закріплення широких громадянських і політичних прав), які проводилися на словацьких землях у складі федеративної Чехословаччини від листопада 1989 р. до поділу держави.

Поява 01.01.1993 р. на політичній карті світу нової держави □ Словацької Республіки □ започаткувала новий етап розвитку національного громадянського суспільства. Однак Словаччина опинилася серед тих постсоціалістичних країн, які пройшли авторитарний відкат. Розвиток словацького громадянського суспільства в 1993-1998 рр. був обтяжений реліктами соціалістичного минулого: напівавторитарне правління націонал-популістів руйнувало підвалини демократії практикою партійного «кумівства», патронажними мережами, роздробленістю політичних еліт, радикалізацією політики. Процеси приватизації для «своїх», переслідування незалежних журналістів, насилля над критиками влади віддаляли перспективу євроатлантичної та євроінтеграційної інтеграції Словаччини. Цю державу через авторитарний стиль управління президента В. Мечіара порівнювали з Білорусією О. Лукашенка та Сербією С. Мілошевича.

Відзначимо, що сприйняття Словаччини в світі часто змінюється. Якщо в 1997 р. Держсекретар США М. Олбрайт називала її «чорною дірою в серці Європи», то в 2007 р. про Словаччину уже говорили як про «татринського тигра» (за аналогією з прогресивним розвитком «азійських тигрів»), а на початку 2018 р. почастишали її оцінки як автократичної мафіозної держави. Було сподівання, що вступ до ЄС безповоротно змінить розвиток Словаччини. Проте, після доєднання до європейських і євроатлантичних інтеграційних об'єднань корупція, клієнтизм, кронізм, фаворитизм та інші неформальні деструктивні практики зберігаються.

Громадянське суспільство є тим актором, який здатен протидіяти неформальній інституціоналізації політики. На думку А. Павелка, «громадянське суспільство Словаччини відіграє важливу роль у боротьбі з корупцією. Антикорупційні НУО підвищували обізнаність громадськості щодо негативних наслідків корупції, виступали за важливі законодавчі зміни та разом зі словацькими медіа взяли на себе роль контролю за урядом» [10, с. 97]. До провідних антикорупційних організацій Словаччини віднесемо Transparency International Slovensko і Aliancia Fair-play. Вони спеціалізуються на розслідуваннях випадків корупції та законопроектних ініціативах.

Простір для антикорупційних ініціатив громадянського суспільства вбачаємо, найперше, у посередніх результатах Словаччини в щорічному Індексі сприйняття корупції: 2012 р. – 46, 2013 р. – 47, 2014 р. – 50, 2015 р. – 51, 2016 р. – 51, 2017 р. – 50 балів. За

результатом 2017 р. це 54-е місце серед досліджуваних держав світу. У межах ЄС – це невисокі позиції, але позаду Словаччини перебувають ще кілька держав-учасниць ЄС (Італія, Хорватія, Румунія, Греція, Угорщина, Болгарія). Втім, такий результат свідчить не про стабільність, а про стагнацію Словаччини, яка може до 2020 р. за такої антикорупційної динаміки опинитися на найгірших у ЄС позиціях. Кількість засуджених за корупцію за 2015-2017 рр. знизилася, а 94 % винесених вироків передбачають лише умовне покарання; абсолютна більшість розкритих справ стосувалася побутової корупції у розмірі до 100 євро [4]. За період 2014-2017 рр. лише чотири виборні посадові особи були визнані винними у корупції: один очільник села і три місцеві радники [12]. Відзначимо, що слідство у Словаччині періодично ведеться щодо високопосадовців, але справи закриваються. Прикладом може слугувати справа щодо міністра освіти Л. Шігеті щодо отримання урядової субсидії на 116 тис. євро, яка була порушена ще у 2006 р. [6; 8].

Корупційні справи проти топ-чиновників у Словаччині слухаються дуже довго. Так, лише після десяти років слідства та судових розглядів у жовтні 2017 р. вперше в історії Словаччини було притягнуто до відповідальності двох високопосадовців [7]. Екс-міністр будівництва М. Янушек та екс-міністр регіонального розвитку І. Штефанов ув'язнені на 12 і 9 років, відповідно, а також виплатять штраф 30 тис. євро за порушення процедури оголошення тендеру, розміром 120 млн євро. У тендері, оголошеному ними з порушеннями, «перемогла» компанія, наближена до керівництва Словацької національної партії.

Виділимо три «хвилі» антикорупційних протестів у Словаччині, організовані громадянським суспільством: 1) у лютому □ березні 2012 р. (після словацького варіанту «касетного скандалу»); 2) низка протестів у квітні □ вересні 2017 р. із вимогами відставки через корупцію уряду Р. Фіцо; протестувала найперше молодь; 3) у лютому □ березні 2018 р. після вбивства журналіста-розслідувача Я. Куцяка. Проаналізуємо кожен з цих антикорупційних «хвиль».

1. У 2011 р. Словаччині вибухнув свій схожий на український «касетний скандал». Він був зумовлений оприлюдненням протоколів прослуховування спецслужбами (кодова назва «Gorilla») державних високопосадовців (найперше, екс-прем'єра М. Дзурінди періоду його другої урядової каденції, 2010□2012 рр.). Ці записи дозволи припустити існування топ-корупції, наявність корупційних змов між політиками та представниками великого бізнесу [2]. Мова про надання державних замовлень певним фірмам в обхід відкритих конкурсів, а також надання особливих умов для приватизації об'єктів державної власності. Наприклад, саме за прем'єрства М. Дзурінди концерн «Penta» почав контролювати значну частину словацької медицини. Водночас відзначимо, що поліція та прокуратура уважали оприлюднені записи сфальшованими.

Згадані корупційні підозри були озвучені саме в часі проведення парламентської виборчої кампанії (дострокові вибори 10.03.2012 р.). Йшлося про те, що «Penta» фактично купує окремих словацьких політиків, забезпечуючи собі надійне лобі в парламенті. Це звинувачення торкнулося низки партій. Тоді акції протесту громадянського суспільства об'єднали понад десять тисяч словаків. Попри морози на початку лютого 2012 р., поліція розганяла протестувальників від будівлі парламенту не лише сльозогінним газом, а й водометами. Силові органи продовжували протидіяти громадянському суспільству й за день до згаданих виборів. Понад тисячу осіб, протестуючи проти корупції словацьких високопосадовців, намагалися пройти до будівлі парламенту, але були розігнані сльозогінним газом, собаками, гумовими кийками тощо.

2. Протести у квітні, червні та вересні 2017 р. студентської та навіть школярської молоді. Ініціаторами акції були 18-річні словаки, які змобілізували протестувальників через соціальні мережі. Вихід ініціативи саме від молоді засвідчує поступовий прихід в політику покоління, народженого в часі переходу до європейських цінностей, що готове їх відстоювати.

Так, у квітні 2017 р. у Братиславі відбулися великі акції протесту з вимогами відставки прем'єр-міністра Р. Фіцо та низки урядовців його кабінету, а також спеціального

(антикорупційного) прокурора [9]. Примітно, що як і у випадку з румунським президентом К. Йоганнісом, глава Словаччини А. Кіска підтримав протестувальників. У червні 2017 р. протести були спрямовані найперше проти міністра внутрішніх справ Р. Каліняка [11], запідозреного у ділових відносинах зі забудовником Л. Баштернаком (щодо останнього велося слідство за підозрою в податковому шахрайстві). Основними гаслами протестувальників були «Каліняк, йди у відставку», «Залиште нашу державу в спокої». У вересні 2017 р. протести продовжилися з найпершою вимогою відставки Р. Фіцо.

3. Вбивство журналіста-розслідувача корупції Я. Куцяка наприкінці лютого 2018 р. спричинило найбільшу за останні чверть століття політичну кризу в Словаччині. Це перше в Словаччині вбивство журналіста детонувало у суспільстві протестний антикорупційний механізм. Я. Куцяк шукав підтвердження, що представники італійської мафії завдяки двом радникам прем'єр-міністра Словаччини Р. Фіцо мали доступ до уряду та таємної інформації. Також журналіст шукав словацькі зв'язки в «Панамських документах». Я. Куцяк розслідував податкові шахрайства, фігурантами яких були топ-менеджери з налагодженими зв'язками з правлячою в Словаччині лівоцентристською партією «Курс □ соціальна демократія». Він розкривав корупційні схеми на сході Словаччини (махінації з субсидіями ЄС, виділеними на розвиток словацького сільського господарства), які, як припускав журналіст, були пов'язані з калабрійським мафіозним синдикатом «Ндрангета».

Поштовхом для громадського активізму було не лише посягання на життя журналіста-розслідувача, але й поведінка прем'єр-міністра Р. Фіцо щодо цього злочину: під час прес-конференції він поклав на стіл мільйон євро готівкою, пообіцявши так винагородити за інформацію про вбивць Я. Куцяка. У такій поведінці високопосадовця вбачаються паралелі з мафією як неформальним деструктивним інститутом політики. За словами Президента Словаччини А. Кіски: «Сьогодні недовіра людей до держави є занадто великою. Це виправдано. Багато людей уважають, що трагедія вбивства Куцяка та його нареченої у багатьох аспектах відбиває словацьку реальність. Це жахлива візитівка нашої країни після 25-річного існування. Щось погане приховане під поверхнею, щось погане в основі нашої держави» [4].

Від 28.02.2018 р. акції протесту, організовані найперше рухом «За чесну Словаччину», стали найбільшими після подій 1989 р. акціями протесту в історії Словаччини. Як і під час протестів-1989, мітингарі символічно дзвеніли зв'язками ключів, символізуючи цим вимогу змін. Понад 25 тис. словаків вийшли на мирний марш 2 березня. У мітингах під гаслом «Атака журналістів □ напад на всіх нас» 9□10 березня вже взяли участь понад 120 тис. протестувальників, з яких близько 60 тис. – у Братиславі; 16 березня – понад 65 тис. у Братиславі та велелюдні акції у багатьох містах Словаччини. Тиск громадянського суспільства зумовив відставку міністра внутрішніх справ Р. Каліняка, а за кілька днів □ і прем'єр-міністра Р. Фіцо. Водночас, ситуація з топ-корупцією навряд поміняється, адже право на формування уряду збереглося за словацькими соціал-демократами (П. Пеллегріні), а Р. Фіцо продовжуватиме очолювати партію (відзначимо, що ця інформація актуальна станом на 23.03.2018 р. і вона може динамічно змінюватися, якщо акції протесту словаків продовжаться). Тому словацьке громадянське суспільство вимагає проведення дострокових виборів задля якнайповнішого очищення влади. Якщо на початку акцій протесту-2018 йшлося про відставку уряду Р. Фіцо, то нині – про притягнення до кримінальної відповідальності экс-прем'єра та дострокову ротацію парламенту.

Можна провести певні паралелі Р. Фіцо з угорським прем'єр-міністром В. Орбаном. І перший, і другий в організації акцій протесту вбачають «руку Сороса», а потенційних протестантів уже традиційно в дусі неліберальної демократії прийнято «попереджати» [13] про можливі провокації на акціях протесту задля їх утримання від участі в них.

Уважаємо, що протести 2018 р. є виступом організованого словацького громадянського суспільства супроти того, щоб не допустити переродження Словаччини на ще одну європейську автократію, підконтрольну олігархату. Очевидним є, що Словаччина потребує не лише перезавантаження влади, а і якнайшвидшої деполітизації поліції та

прокуратури. Це засвідчує відсутність досі справді великих судових справ про корупційні зловживання, що викликає питання: чи можливим у Словаччині є проведення незалежного розслідування компетентними органами; чи відсутній на ці органи тиск влади? Ці питання потребують окремого дослідження.

Використана література:

1. Боровець І. Словацький національно-політичний рух у другій половині XIX ст.: внутрішня диференціація та пошук зовнішніх союзників // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. 2012. Вип. 3. С. 140-154.
2. Бутирський З. У Словаччині вибухнув «касетний скандал». URL: <http://p.dw.com/p/13avK> (дата звернення: 25.03.2018)
3. Малацай І. В. Словацький національно-патріотичний рух (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 18 с.
4. Ферзек К. Як вбивство журналіста спричинило у Словаччині політичну кризу. URL: <http://p.dw.com/p/2tllK> (дата звернення: 27.03.2018)
5. Чміль І. І. Становлення, функціонування і трансформація суспільно-політичних рухів у політичні партії (на прикладі країн Центрально-Східної Європи): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 239 с.
6. Exminister Szigeti je nevinný, podľa súdu podvod nespáchal. URL: <https://domov.sme.sk/c/20649137/byvaly-minister-szigeti-je-nevinnu-podla-sudu-podvod-nespachal.html> (дата звернення: 24.03.2018)
7. Historic verdict as first ex-ministers were sentenced for the bulletin-board tender. URL: <https://spectator.sme.sk/c/20675424/historically-first-ex-ministers-were-sentenced-for-the-bulletin-board-tender.html?ref=av-center> (дата звернення: 30.03.2018)
8. Kováč P. Why did we have to wait ten years for the verdict in the bulletin-board case? URL: <https://spectator.sme.sk/c/20675861/why-did-we-have-to-wait-ten-years-for-the-verdict-in-the-bulletin-board-case.html?ref=av-center> (дата звернення: 12.03.2018)
9. Kysel' T. (2017). Študenti dúfajú, že ich vláda nebude ignorovať. Ďalšie protesty nevyučujú. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/464277/studenti-dufaju-ze-ich-vlada-nebude-ignorovat-dalsie-protesty-nevyucuju/> (дата звернення: 15.03.2018)
10. Pawelke A. Anti-corruption in Slovakia // The Role of Civil Society. Romanian Journal of Political Science. 2010. Вип 2 (10). С. 96-117.
11. Thousands of Slovaks protest corruption, demand resignation of interior minister. URL: https://www.euractiv.com/section/politics/news/thousands-of-slovaks-protest-corruption-demand-resignation-of-interior-minister/?utm_term=Autofeed&utm_campaign=Echobox&utm_medium=Social&utm_source=Twitter#link_time=1496727273 (дата звернення: 12.03.2018)
12. TIS: Despite progress, Slovakia still fails to catch corrupt «big fish». URL: <https://spectator.sme.sk/c/20695881/tis-despite-progress-slovakia-still-fails-to-catch-corrupt-big-fish.html> (дата звернення: 29.03.2018)
13. Tomek R., Laca P. Slovak Premier Sees Soros Behind Plan to Topple His Government. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-06/slovak-premier-sees-soros-behind-plan-to-topple-his-government> (дата звернення: 30.03.2018)

Kabantseva I. Civil society of Slovakia: corruption as an activating factor

The article investigates the constructive role of the civil society on the example of corruption counteraction by the Slovak society. Attention is drawn to the projects initiated by the largest anti-corruption organizations (Transparency International Slovensko, Aliancia Fair-play etc.). The author notes stagnation in the process of preventing all forms of corruption in Slovakia, as well as growth of top-level corruption in the last years. There have been three «waves» of anti-corruption activity of the actors of Slovak civil society: 1) February-March 2012 (after the Slovak version of the «cassette scandal»); 2) April-September 2017 (youth protests demanding the resignation of

government); 3) February-March 2018 (due to the murder of an investigative journalist). It is emphasized that the activation of protests within the last years is a form of resistance of the Slovak civil society against the transformation of Slovakia into a European autocracy, controlled by oligarchs.

Keywords: Slovakia, civil society, corruption, anti-corruption movement.

УДК 342.5:351.9

Каракасіди О. Ф.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНІ УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СИСТЕМИ ВЛАДИ, ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Аналізується проблема посилення державної влади, поліпшення державного управління у сучасних суспільствах перехідного плану, в тому числі в Україні, за рахунок децентралізації. Робиться висновок, що таку децентралізацію і, одночасно, збереження цілісності державної влади забезпечує раціональний поділ влади та розподіл владних повноважень, запровадження дієвої системи стримувань і противаг. В сучасній Україні такі процеси, на думку багатьох фахівців-політологів, державних управлінців, соціологів, поки що залишаються недостатньо врегульованими.

Ключові слова: державна влада, децентралізація державного управління, розподіл влади і владних повноважень, система стримувань і противаг, демократія, опозиція.

Формування або трансформація, модернізація будь-якої держави найперше пов'язана зі змінами політичної системи, політичного режиму, системи державної влади. Остання за своєю суттю і конфігурацією вибудовує і відповідну систему державного управління. Перераховані суспільно-політичні процеси значною мірою обумовлюють цілісність держави, незалежно від того, якою вона є – унітарною, федеративною, конфедеративною тощо.

Основними цілями статті є розгляд теоретико-методологічних та організаційних засад децентралізації державної влади як важливої складової, що забезпечує, між тим, цілісність системи влади, а тому і єдність держави. При цьому за основу беруться такі важливі засади цього процесу як принцип субсидіарності, принципи поділу влади і розподілу владних повноважень, система стримувань і противаг. Розгляд вказаних проблем передбачає аналіз політичних, юридичних, організаційних та інших аспектів, пов'язаних з формуванням державності.

Останні наукові дослідження з вказаної проблематики – багатопланові і багатоаспектні. Вони пов'язані з аналізом історичної генези та традицій формування державної влади та державного управління, сучасною практикою функціонування державної влади. Серед сучасних зарубіжних і вітчизняних вчених, що досліджують вказані процеси, виділяємо перш за все праці Я. Бережного [1], Т. Джефферсона [2], М. Розумного [10], Ф. Рудича [11], С. Хантінгтона [12], Д. Ситенберга [15] та ін. Разом з тим акцентуємо увагу на тому, що процеси формування державної влади в сучасній Україні ще недостатньо предметно проаналізовані в плані, як централізації державної влади загалом, так й особливо її поділу між основними гілками, розподілу владних повноважень між центром і регіонами. На таких проблемах в першу чергу і зосереджується увага у статті.

Державна влада – не ділиться, вона лише розподіляється між реально існуючими гілками влади, а ще точніше, розподіляються повноваження цих гілок, що в сумі становлять єдину державну владу. Більше того, надто бажано, щоб поділ влади, розподіл владних повноважень був процесом максимально раціональним, демократичним, цивілізованим. Цьому сприяє запровадження відповідної системи стримувань і противаг, яка попереджає узурпацію влади будь-якою її гілкою. Однак, як пише зокрема Я. Бережний, «система